

ЗДОРОВ'Я УЧНІВ, СТУДЕНТІВ І ВЧИТЕЛІВ — ЧЕРЕЗ ОСВІТУ

ЕКОЛОГО-ВАЛЕОЛОГІЧНІ ЗНАННЯ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ КОМПОНЕНТ ЕКОЛОГО-ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Бойчук Ю.Д., Пальчик О.О., Пасинок В.Г.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Харківський гуманітарно-педагогічний інститут

Харків, Україна

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті розглядається когнітивний компонент еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя як сукупність еколого-валеологічних та психолого-педагогічних знань майбутнього вчителя, що включає загальнокультурні, загальнонаукові й спеціальні знання, а також знання з педагогіки, психології і методик викладання. Підкреслюється, що еколого-валеологічні знання сприяють формуванню еколого-валеологічної свідомості, мислення та переконань.

Ключові слова: еколого-валеологічна культура, еколого-валеологічні знання, майбутній учитель.

В статье рассматривается когнитивный компонент эколого-валеологической культуры будущего учителя как совокупность эколого-валеологических и психолого-педагогических знаний будущего учителя, включающих общекультурные, общенаучные и специальные знания, а также знания по педагогике, психологии и методики преподавания. Подчеркивается, что эколого-валеологические знания способствуют формированию эколого-валеологического сознания, мышления и убеждений.

Ключевые слова: эколого-валеологическая культура, эколого-валеологические знания, будущий учитель.

The cognitive component of eco-valeological culture of future teachers as a set of eco-valeological and psycho-pedagogical skills of future teachers is examined in the article, which include the common cultural, scientific and special knowledge, and knowledge of pedagogy, psychology and teaching methodology. Emphasizes that ecological knowledge valeological promote the formation of eco-valeological consciousness, thinking and beliefs.

Key word: ekologo-valeological culture, ekologo-valeological knowledge, future teacher.

Постановка проблеми

Еколого-валеологічну культуру особистості можна розглядати як одну з сучасних стратегій подолання екологічної кризи та поліпшення здоров'я населення. Соціальне завдання з формування еколого-валеологічної культури підростаючого покоління стоїть перед сучасним учителем. Відповідно, на особливу увагу заслуговує оволодіння майбутнім учителем цією різновидністю культури.

Аналіз актуальних досліджень

Еколого-валеологічна культура майбутнього вчителя нами розглядається як цілісне інтегроване особистісно-психологічне утворення, складний конгломерат еколого-валеологічних ціннісних орієнтацій, знань, умінь і навичок, які набули особистісного змісту в структурі його професійно-педагогічної свідомості та стали мотивами професійної діяльності, спрямованої на забезпечення екологобезпечної та здоров'язберігаючої взаємодії з навколишнім природним і соціальним середовищем [1, с. 143].

Еколого-валеологічна культура, будучи складним особистісним утворенням, має складну структуру до якої входять мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний, рефлексивно-оцінний компоненти. У даній роботі зроблена спроба схарактеризувати когнітивний компонент еколого-валеологічної культури, який включає систему психолого-педагогічних та еколого-валеологічних знань, опанування якими

необхідне для здійснення еколого-валеологічної діяльності, успішного та адекватного розв'язання різноманітних педагогічних ситуацій.

С. Гончаренко в «Українському педагогічному словнику» поняття «знання» визначає як «особливу форму духовного засвоєння результатів пізнання, процесу відображення дійсності, яка характеризується усвідомленням їх істинності» [3, с. 137]. Із наведеного визначення випливає, що знання — це відносно завершений продукт пізнання, спосіб відтворення у свідомості суб'єкта пізнання суті об'єкта, що вивчається; що це спосіб існування сутності предмета поза цим предметом; це єдність об'єктивного і суб'єктивного, чуттєвого й раціонального.

Знання — кінцевий результат наукової діяльності щодо їх добування. Наукові знання зорієнтовані на дослідження закономірностей, оскільки вони пов'язані з теоретичною формою відображення світу. Статус наукових знання набувають тоді, коли вони включені в складну опосередковану систему обґрунтувань.

Не викликає сумніву, що ефективність професійної роботи вчителя й еколого-валеологічної діяльності як її складника забезпечується, передусім, рівнем засвоєння професійних знань. Це зумовлює фахову мобільність педагога, яка виявляється у його здатності орієнтуватися у соціально-педагогічних ситуаціях, що постійно змінюються, швидко та правильно розв'язувати педагогічні завдання.

Обґрунтування складу професійних, психолого-педагогічних знань учителя — предмет досліджень багатьох учених (Ю. Бабанський, В. Гінецинський, І. Журавльов, Л. Зоріна, Т. Ільїна, Н. Кузьміна, В. Паламарчук, Г. Сухобська та ін.), узагальнені вимоги до цих знань зафіксовано також у навчальних програмах і освітньо-кваліфікаційних характеристиках.

В. Гриньовою розроблена така система видів знань майбутнього вчителя: теоретичні знання, які необхідні для здійснення діяльності (терміни, поняття, правила, закони, наслідки законів, наукові факти, принципи, постулати, аксіоми, гіпотези, наукові теорії, ідеї науки); знання-засоби, що сприяють формуванню умінь, виконанню певних дій, операцій (прикладні операції мислення, експериментальні знання методів і процедур); знання-цінності, які визначають ставлення педагога до оточуючої дійсності, формують різнобічну особистість (методологічні знання, історичні знання, оцінні знання, наукові теорії, ідеї науки, принципи, факти, закони) [4, с. 115].

Мета статті — обґрунтувати еколого-валеологічні знання, які визначають високий рівень сформованості еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу

Еколого-валеологічні знання здобуваються у процесі еколого-валеологічної освіти, яка зводиться не тільки до еколого-валеологічних знань, а й сприяє розвитку характеру особистості, її здібностей та вмінь, необхідних для адаптації людини в сучасних складних екологічних умовах. Еколого-валеологічну освіту можна розглядати як процес і результат оволодіння суб'єктом соціальним еколого-валеологічним досвідом, вона є провідним чинником формування еколого-валеологічної культури.

Звичайно, що першим питанням, яке виникає при формуванні системи знань про грамотну, екологобезпечну, здоров'язберігаючу взаємодію людини з навколишнім середовищем, які науки будуть слугувати джерелом навчальних знань. Сутність еколого-валеологічної культури дає зрозуміти, що такими науками повинні бути екологія людини та валеологія.

Екологія людини є наукою про управління процесами взаємодії популяції людей із зовнішнім середовищем на основі інтегрованих оцінок, критеріїв і прогнозів цілеспрямованого впливу на навколишнє середовище, розвиток і корекцію систем життєзабезпечення [2, с. 11].

Формування еколого-валеологічної культури майбутніх учителів повинно здійснюватися з урахуванням сучасних наукових знань про екологію людини, її взаємозв'язки із біосферою і Всесвітом, ролі екології людини у формуванні культури

особистості як основи подолання екологічної кризи, забезпечення індивідуального і популяційного здоров'я людини та стабілізації екологічної рівноваги біосфери як живої системи.

Важливим складником когнітивного компоненту еколого-валеологічної культури є валеологічні знання. Валеологія розглядає фундаментальні закони духовного й фізичного здоров'я як окремої особистості, так і всього людського суспільства на новому етапі його духовно-творчої еволюції; наука, в основу якої покладено перевірену досвідом багатьох століть ідею про те, що завдяки правильній світоорієнтації (визнання нерозривного зв'язку навколишнього середовища і людини) та відповідній поведінці людина спроможна забезпечити собі довге, радісне й активне творче життя.

Специфіка валеології полягає в тому, що вона синтезує знання про здоров'я здорової людини й особливості її взаємодії з природою та соціумом, які накопичені в таких галузях знань, як філософія, соціологія, психологія, біологія, анатомія і фізіологія людини, екологія, екологія людини, офіційна та народна медицина, етнографія, релігієзнавство, культура та інших суміжних галузях. У практично-прикладному аспекті вона становить собою цілісний комплекс профілактично-оздоровчих знань про структуру і функціонування людського організму та його природні захисні механізми.

З наведеного стає зрозумілим, що екологія людини та валеологія є джерелом наукових знань, за допомогою яких людство одержує можливість вирішення двох нагальних завдань: формування нового ненасильницького, екологічного і духовно-творчого мислення як у масштабах окремої країни, так і в масштабах усієї світової спільноти, тобто формування філософсько-гуманітарного аспекту світобудови ХХІ століття, як передумови подолання глобальної екологічної катастрофи, формування практично здорової та активно-творчої людини, здатної упродовж усього життя самостійно підтримувати своє здоров'я на належному рівні.

Здійснення еколого-валеологічної діяльності, безперечно, вимагає засвоєння системи узагальнених еколого-валеологічних знань, які є центральним ядром творчої основи діяльності педагога.

До системи еколого-валеологічних знань входять загальнонаукові, загальнокультурні, психолого-педагогічні і спеціальні (власне еколого-валеологічні) знання.

Загальнонаукові знання охоплюють значні галузі, але в контексті нашого дослідження ми під ними розуміємо природничо-наукові знання, які дають уявлення про біосферу, місце в ній людини та її екологічні зв'язки, поняття про здоров'я людини. Без цих знань унеможливиться процес формування еколого-валеологічної культури.

Загальнокультурні знання — це знання у галузі суспільних наук, філософії, культурології, літератури, музики, мистецтва і літератури, права і політики, економіки, релігії, етики й естетики, деонтології тощо. Вони забезпечують загальнонаукову, загальнокультурну і гуманітарну підготовку майбутніх учителів, усвідомлення значення загальнолюдських цінностей, духовних потреб та інтересів у сучасному світі, націлені на осмислення історії цивілізації, удосконалення культури безпечної поведінки людини в біосфері. Низький рівень сформованості цих знань веде до односторонності особистості та обмежує можливості формування еколого-валеологічної культури студентів. Ці знання забезпечують сформованість мотиваційно-ціннісного компонента, вироблення у кожного студента свого власного еколого-валеологічного світогляду.

Психолого-педагогічні знання включають знання вікових особливостей учнів, їхньої мотиваційної сфери, механізмів мислення та діяльності, основ педагогічної майстерності, організаційних форм та методик проведення навчально-виховної діяльності, розуміння важливості використання у своїй роботі репродуктивного, продуктивного та творчого підходів до засвоєння знань.

Еколого-валеологічні знання — це знання про екологобезпечну та здоров'язберігаючу взаємодію людини з навколишнім середовищем. Їх особливістю є те, що вони мають

інтегрований характер і поєднують у собі екологічні, валеологічні, біологічні, медичні, філософські, географічні, економічні, соціологічні, юридичні, демографічні та інші знання.

Еколого-валеологічні знання становлять специфічну форму єдності наук, що вивчають складні взаємини людини з навколишнім середовищем і, перш за все, екології та валеології. Основою їх формування є інтегративні процеси, які відбуваються у сучасній науці. Вони є результатом узагальнення, ущільнення та уніфікації різних знань, зростання їх інформаційної ємності. Для еколого-валеологічних знань, як і будь-яких інших інтегрованих знань, притаманний такий характер взаємовідношень між знаннями, що їх утворюють: взаємодія, взаємовплив, взаємозв'язки, взаємопроникнення, взаємозбагачення.

Необхідно зазначити, що в цілому інтеграція наукових знань у процесі формування професійних умінь і якостей сприяє розвитку особистості, її саморозвитку та становленню як професіонала [4].

Еколого-валеологічні знання є цілісними знаннями про екологобезпечну та здоров'язберігаючу взаємодію людини з навколишнім середовищем, які в комплексі сприяють підготовці, прийняттю та реалізації ефективних еколого-валеологічних рішень.

Психолого-педагогічні дослідження свідчать про особливу роль у підготовці майбутнього вчителя інтеграції психолого-педагогічних і предметних знань, що надає можливість педагогу цілісного бачення своїх професійних завдань і шляхів їхнього розв'язання.

У зв'язку з цим важливого значення при формуванні еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя набуває інтеграція еколого-валеологічних і психолого-педагогічних знань. Така інтеграція виступає найважливішим регулятором активності особистості у процесі формування еколого-валеологічної культури, сприяє засвоєнню студентами еколого-валеологічних цінностей і знань, подоланню стереотипів щодо еколого-валеологічної діяльності, дозволяє сформувати цілісний світогляд майбутнього педагога, усвідомити роль еколого-валеологічної діяльності та основні завдання.

Обсяг еколого-валеологічних знань досить великий і тому ми виділили основні групи основних еколого-валеологічних знань, які повинні набути студенти в процесі формування еколого-валеологічної культури, а саме:

I група знань — пізнавальна: про цілісність навколишнього середовища; генетичні, функціональні та еволюційні зв'язки людини з навколишнім середовищем; вплив природних факторів на розвиток суспільства; індивідуальне і популяційне здоров'я людини; історичні, філософські, природознавчі, суспільствознавчі, соціальні, економічні і технічні теорії, закони і закономірності, які забезпечують формування наукового світогляду особистості на всіх етапах її професійно-педагогічної підготовки та розкривають комплексність і взаємозв'язок антропогенного впливу на навколишнє середовище і здоров'я людини; еколого-валеологічні проблеми і шляхи їх розв'язання у системі «навколишнє середовище-людина-суспільство».

Знання з цієї групи, за своєю сутністю, є основою для формування у студентів еколого-валеологічної свідомості та тим підґрунтям, яке забезпечує прийняття виважених рішень стосовно своєї діяльності в навколишньому середовищі.

II група — оцінна: про роль і цінність природи та здоров'я людини; місце і значення людини в біосфері та характер і ступінь антропогенного впливу на неї. Оскільки основою цих знань є аксіологічні знання, то це сприяє створенню таких психологічних станів особистості, які забезпечують ефективне формування мотиваційно-ціннісного компонента її еколого-валеологічної культури, моральних настанов щодо усвідомлення власної причетності та відповідальності за здійснені нею дії і вчинки в навколишньому середовищі.

III група — нормативно-правова: про правові основи забезпечення екологічної безпеки населення; екологічні права і обов'язки громадян; правила і норми безпечної поведінки у навколишньому середовищі. Засвоєння студентами цих знань у поєднанні з основами правового і громадянського виховання надає їм соціальної значущості і дійового спрямування у свідомому дотриманні особистістю не лише морально-етичних, а й правових норм суспільства у взаємодії з навколишнім середовищем.

IV група – прогностична: про сутність можливих напрямів і способів вирішення еколого-валеологічних проблем (насамперед на місцевому і регіональному рівні) та про можливу стратегію власної екологобезпечної та здоров'язберігаючої діяльності в навколишньому середовищі. Це ті знання, які забезпечують не лише аналіз сучасного стану навколишнього середовища та здоров'я людини, але й створюють основу для інтелектуальної, мотиваційно-ціннісної і практичної діяльності з моделювання можливих напрямів охорони навколишнього середовища, збереження і поліпшення здоров'я людини. Це, насамперед, дозволяє студенту актуалізувати своє власне ставлення до еколого-валеологічних проблем в їх онтогенезі, визначати результативність конкретної еколого-валеологічної діяльності на кожному з етапів її здійснення.

V група — діяльнісна: про можливі форми, методи і засоби вирішення місцевих та регіональних еколого-валеологічних проблем, проведення моніторингових досліджень навколишнього середовища та здоров'я людини як інтегрованого показника його екологічного стану; про мотиви і стимули активізації конкретної еколого-валеологічної діяльності особистості в навколишньому середовищі. Свідоме засвоєння студентами таких знань — показник високого рівня усвідомлення соціальної значущості власних еколого-валеологічних дій у навколишньому середовищі, провідний стимул інтелектуального розвитку, самовдосконалення і самореалізації особистості у процесі її виправданій еколого-валеологічної діяльності.

VI група – комунікативна: про основні правила поведінки та способи спілкування в учительському та учнівському колективах; про способи, напрями та підходи до спільного вирішення навчально-практичних завдань щодо вивчення стану навколишнього середовища, впливу екологічних факторів на здоров'я людини, проведення природоохоронних заходів; подолання непорозумінь, конфліктних ситуацій, вироблення і наслідування власної чи колективної думки, позиції, рішення; організацію творчої сумісної еколого-валеологічної діяльності.

Формування системи знань починається зі сприйняття оперативної еколого-валеологічної інформації. Від того, яка інформація відібрана (науково обґрунтована чи випадкова), залежить ефективність процесу формування еколого-валеологічних знань. На цій основі формується еколого-валеологічна переконаність — єдність необхідного і достатнього рівня інформаційності, розуміння важливості екологічної й валеологічної наук при вирішенні еколого-валеологічних проблем та прагнення до одержання нових еколого-валеологічних знань.

Формою існування знань є свідомість, причому знання - лише компонент, частина свідомості; будь-яке знання виражається у мові й існує як інваріант певної предметної різноманітності, як інваріант різноманітних форм і рівнів відображення предметної різноманітності у свідомості суб'єкта, який пізнає; це єдність індивідуального і соціального. Знання як сутність предметної різноманітності, що відображена у свідомості суб'єкта пізнання, набирає тим самим здатності існувати поза цією різноманітністю.

Творче засвоєння еколого-валеологічних знань сприяє формуванню *еколого-валеологічної свідомості* — глибокого теоретичного осмислення всієї сукупності взаємодії людини з навколишнім середовищем. Вона включає в себе основні еколого-валеологічні категорії, поняття, спеціальні і специфічні еколого-валеологічні знання, можливість цілеспрямованого і доцільного втручання в організацію природокористування, безпечного для людини і навколишнього середовища. Еколого-валеологічна свідомість базується на теоретичному осмисленні всієї сукупності взаємодії людини з навколишнім середовищем, спирається на експериментальні дані, покликана проаналізувати еколого-валеологічну ситуацію і визначити еколого-валеологічну стратегію поведінки особистості.

Ядром еколого-валеологічної свідомості є *еколого-валеологічне мислення* – розумово-аналітико-синтезуюча здатність людини, яка дає їй можливість усвідомлення, розуміння, вираження в поняттях, категоріях, висновках і узагальненнях закономірних зв'язків здоров'я людини із станом середовища її існування. Саме це характеризує еколого-валеологічне

мислення як інтелектуальну властивість, яка дозволяє особистості співвідносити засвоєні еколого-валеологічні поняття з реальністю і згідно з цим моделювати свою еколого-валеологічну діяльність.

Органічне поєднання розвинутих еколого-валеологічної свідомості, мислення та переконаності виступають як мотив і настанова відповідної практичної еколого-валеологічної діяльності, забезпечують її високу результативність.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Еколого-валеологічні знання становлять когнітивний компонент еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя, який є базовим для усіх інших компонентів, оскільки визначає не тільки спрямованість діяльності вчителя, його ціннісне ставлення до навколишнього середовища і здоров'я, необхідність засвоєння еколого-валеологічних знань та визначає мотиви еколого-валеологічної діяльності. У зв'язку з цим актуальним є пошук ефективних педагогічних технологій формування еколого-валеологічних знань, що дозволить майбутньому вчителю оволодіти високим рівнем еколого-валеологічної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойчук Ю. Д. Теоретико-методичні основи формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». — Харків, 2010. — 44 с.
2. Бойчук Ю. Д. Екологія людини: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / М.С. Гончаренко, Ю.Д. Бойчук; за ред. Н. В. Кочубей. — [2-ге вид., випр. і допов.]. — Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. — 391 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. — К.: Либідь, 1997. — 367 с.
4. Гриньова В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя: Теоретичний та методичний аспекти: [монографія] / В.М. Гриньова. — Харків: Основа, 1998. — 300 с.
5. Прокофьева М.Ю. Межпредметная интеграция как принцип университетского образования / М. Ю. Прокофьева // Вісн. Луганськ. нац. пед. ун-ту. Серія: Педагогічні науки. — 2006. — № 4. — С. 232—241.